

SVAKODNEVNO ISKUSTVO: KA RAZUMIJEVANJU I IDENTITETSKIH PRISILA

prof. dr. Alisabri Šabani

Pregledni naučni rad

SAŽETAK

Inspiracija za rad i problem(i) koji se radom oslovljava(ju): U radu se razmatra fenomen svakodnevnice i mehanizama koji je oblikuju poput rasporeda stambenog prostora, mode, muzike, urbanog načina života, birokratizacije i racionalizacije. Polazimo od stanovišta da svi ovi mehanizmi koloniziraju svakodnevni svijet života. Na temelju toga osobe prihvataju ponuđene i iskonstruisane identitete kao referentne odrednice svoje svakodnevnice. Suvremeni način života je, uslijed djelovanja moćnih ekonomskih i političkih sila, izdijeljen na područje rada (birokratizacija), stanovanja (prostorna distribucija u stanovanju) i dokolice (moda i muzika) koja treba da estetizira svakodnevnicu i da ih pretvori u identitetske odrednice. U tom smislu, u okviru naših fakultetskih prostornih resursa, realizirao sam instalaciju pod navedenim naslovom. Inspiraciju za rad sam pronašao u samoj svakodnevnicu koja konstrukt modernog vremena, kao i vidovi na koji način osobe sebe definišu u kontekstu ubrzanih promjena. U radu sam zahvatio samo dio problema koji nije moguće u ovom formatu u potpunosti predstaviti.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Osnovna svrha instalacije jest da se kod studenata prodube teorijski interesi i senzibilitet vezan za svakodnevni život i da im se na ovaj način približe kompleksne teorije sociologije (svakako kriminologije i antropologije) te da im se ukaže na načine kako je moguće posmatrati svakodnevnicu i njene impulse.

Metodologija/Dizajn: Osnovna metodologija korištena u radu je uglavnom teorijska. Kroz prezentaciju instalaciju smo koristili vizualno –doživljajnu metodu Kroz strukturu teksta namjeravamo naglasiti samo osnovne attribute kategorija kojima se bavimo, a to su: instalacija, svakodnevnicu, identitet, moć i elementi instalacije. Instalacija sadrži međusobno pet povezanih elemenata koji su suštinski povezani u svakodnevnicu.

Ograničenja istraživanja/rada: Važna ograničenja u radu su što nismo mogli obuhvatiti sve fenomene svakodnevnice, ali smo u grubom i lapidarnom obliku naglasili kojom putanjom se treba kretati u istraživanju svakodnevnice.

Opravdanost istraživanja/rada: Opravdanost rada se ogleda u razumijevanju kako ekonomska – politička moć oblikuje svakodnevnu praksu, kako je reprodukuje i na osnovu koje kreiramo identitete.

Ključne riječi: Instalacija, moć, identitet, svakodnevnicu, moda, muzika, birokratizacija i racionalizacija.

EVERYDAY EXPERIENCE: TOWARD IDENTITY PRESSURES

ABSTRACT

Reason for writing and research problem(s): The paper discusses the phenomenon of everyday life and mechanisms that shape the layout of living space, fashion, music, urban lifestyle, bureaucratization and rationalization. We begin from the standpoint that all these mechanisms colonize the everyday world of life. On this basis, people accept the offered and dignified identities as the reference determinants of their everyday life. The modern way of life has been extracted from the field of work (bureaucratization), housing (spatial distribution in housing) and leisure (fashion and music), which has to beautify the everyday life and transform them into the identity determinants, through the powerful of economic and political forces. In that sense, within our faculty spatial resources, I realized the installation under the aforementioned title. I found the inspiration for work in the phenomena of everyday life that is constructed by modern times, as well as the ways in which the person defines themselves in the context of accelerated changes. In this paper, I have covered only a part of the problem that can not be fully presented in this format

Aims of the paper (scientific and/or social): The basic aims of the installation is to increase the theoretical interests and sensitivity related to everyday life among students, and to approach them in this way to the complex theories of sociology (certainly criminology and anthropology) and to show them how to see everyday life and its impulses.

Methodology/ Design: The basic methodology used in the paper is mainly theoretical. Through the presentation of the installation we used a visual-living method. Through the structure of the text we intend to emphasize only the basic attributes of the categories we are dealing with: installation, everyday life, identity, power and installation elements. The installation contains five interconnected elements that are essentially connected to everyday life.

Research/ Paper limitation: Important limitations in the work are that we could not cover all phenomena of everyday life, but in a rough and lapidary way we have emphasized the way in which we should research everyday life.

Research/ Paper Validity: The findings of the work are reflected in understanding how economic-political power shapes everyday practice how we accept already constructed identities.

Keywords: Installation, power, identity, everyday life, fashion, music, bureaucratization and rationalization.

Što je to instalacija

Instalacija je autorefleksivni, analitički, kritički i teorijski zahvat u istraživanje socijalne realnosti posredstvom alata i sredstava koja su autoru na raspolaganju ili koja precizno indiciraju diskurs o kojem se želi problematizirati. Zadatak instalacije je unosenje elemenata u definisani prostor na način koji može biti percipiran kao umjetnički čin, ali ne nužno.

Instalacija, kao čin, dio je konceptualne umjetničke prakse unutar postmoderne i izražava se kroz:

1. Unosenje poremećaja u tradicionalne i uobičajene modernističke konvencije stvaranja, prezentacije, recepcije i potrošnje umjetnosti i
2. Zasnivanje teorijskog istraživanja u umjetničkom djelovanju (Šuvaković, 2011)

Prema elementarnoj definiciji instalacija je prostorni raspored slika, fotografija, skulptura, objekata i konstrukcije. Instalacija nije jednostavni skup predmeta, nego prostorno zavisan odnos barem dvaju dijelova (npr. dyptich), razlikuje se od ambijenta time što se određuje time što se određuje rasporedom komada, a ne artikulacijom prostora. Ona može biti prostorna postavka slika, video i filmskih materijala, skulptura, ready-made-ova ili multimedijalnih postavki (Šuvaković, 2011). Da bi instalacija funkcionisala u javnom prostoru (galerija, muzej, u našem slučaju fakultetski hodnik) mora biti kreirana scena na kojoj se odvija perceptivni performans (recipijent prolazi hodnikom na putu ka fakultetskom restoranu) aktom kretanja po sceni i kroz nju. Instalacije mogu biti postavke u zatvorenom prostoru ili otvorenom prostoru, najčešće urbanom okruženju, parku, raskrscima, urbanim granicama i sl. Permanentne instalacije su stalne postavke koje su dio urbanog ambijenta ili enterijera javnih institucija.

Instalacija se smatra formom izražavanja u kojoj se kombinuju različiti elementi koji nemaju zaokruženu cjelinu kakve su poznate u slikarstvu ili vajarstvu. Instalacija je oblik intervencije u javni prostor uz pomoć elemenata koji služe kao tekst. Instalacija može redefinirati postojeći prostor, može ga negirati ali i radikalizirati. Zbog toga instalacija ima sposobnost da tematizuje prostor i učini ga spoznatljivim u njegovom karakteru. Način na koji instalacija napušta tradicionalni okvir umjetničkog djela jesu elementi koje autor nalazi već napravljene- ready-made, on ih rearanžira u instalacijski tekst. Objekti i predmeti iz svakodnevnice kroz instalaciju dopijevaju u kontekst o kojem želi saopštavati.

Taj postupak se zove ready-made koji se sastoji u upotrebi postojećih predmeta koji imaju svoju upotrebnu vrijednost ali u instalaciji služe kao vezivno tkivo ili element saopštavanja o diskursu koji se tematizira (npr. polica za sušenje posuđa služi da indicira kuhinju i položaj žene u kuhinji). U instalaciji se gubi elementarna definicija upotrebnog predmeta ali kao takav postaje predstavlja znak nove diskurzivne paradigme. Na ovaj način uz pomoć instalacije moguće je interpretirati ono što je latentno, implicitno, u realnosti. Objekti i predmeti iz svakodnevnice kroz instalaciju dopijevaju u kontekst koji se problematizira, oni nemaju karakter umjetničkog djela, ali su preuzeti, premješteni, dekonstruisani i izloženi kao umjetničko djelo. Objekti mogu biti obrađeni naslovom, pratećim tekstom ili slikom (Šnel, 2008).

Koncept ready-made prvi je kreirao Marcel Duchamp početkom druge decenije XX vijeka. On je koncept ready-made-a realizovao različitim primjerima izlaganja objekata i građenja kolaža i asamblaža¹. Njegovi karakteristični ready-made-i su:

- Točak bicikla (1913)- točak bicikla bez gume pričvršćen je za stolicu, može se obrtati oko osovine;
- Držać za sušenje flaša (1914) – držać za sušenje flaša kao umjetničko djelo;
- U produžetku slomljene ruke (1915)- lopata za čišćenje snijega sa naslovom *In Advance of the Broken Arm*;
- Fontana (1917) – pisoar je redefinirao kao skulpturu i potpisao pseudonimom R. Mutt, vlasnik firme, a nazvao ju je Fontana po imenu firme koja ih proizvodi. Njegovo najpoznatije djelo;
- Fresh Widow (1920) – ram prozora, a umjesto stakla razapeta je crna koža (Šuvaković, 2012).²

Ready-made je u osnovi čin preuzimanja postojećeg predmeta, industrijski proizvedenog, i kolažnom ili asamblažnom intervencijom se mogu usmjeriti izvjesna značenja djela. Karakteristična tehnika kreiranja ready-izraza jest jezik (plakat, naslov, tekst), kojim se usmjerava recipijent na konceptualno značenje pojavnosti izloženog predmeta ili skupa predmeta. Prema ready-made strategiji svaki objekt predstavlja potencijalno umjetničko djelo sa ciljem da se dovede u pitanje unikatni karakter umjetničkog djela. Najbitnije interpretacije ready-made-a su:

1. Ludističke interpretacije polaze od stava da je ready-made produkt umjetničke igre karakteristične za prevazilaženje umjetničkog djela;
2. Fenomenološka interpretacija polazi od stava da ready-made pomjera djelovanje umjetnika sa likovnog oblikovanja na vizuelni izbor i konceptualno povezivanje postojećih objekata;
3. Magijsko/mitske interpretacije polaze od uvjerenja da Duchamp napušta prikazivanje objekta da bi na taj način nanovo otkrio njihovu ritualnu funkciju;
4. „Fetišistička“, ritualna priroda predmeta ima moć djelovanje na nesvjesno;
5. U analitičkoj estetici se koncept ready-made-a vidi se vidi kao suštinska promjena definisanja statusa umjetničkog djela, tj. umjetničko djelo umjetničko djelo nije samo objekt, već i interpretacija koja se upisuje u objekt, ali status umjetničkog djela je i institucionalno okruženje u kome se objekt prihvata ili ne prihvata za umjetničko djelo;
6. U analitičkoj estetici se razvija i performativna teorija ready-made-a koja tvrdi da umjetničko djelo nije objekt koji je proglašen za umjetnost, već sam čin proglašavanja i imenovanja je umjetnost;
7. Semiotičke i semiološke teorije ready-made opisuju kao znak ili znakovni model izveden kroz transformacije vanumjetničkog predmeta u umjetnički, ispituje kako

¹ Tehnika oblikovanja i spajanja različitih predmeta svakodnevne upotrebe i li njihovih dijelova

² Takođe je poznata i instalacija Kurta Schwitersa *Merz* iz 1923.g.

predmet stiće, gubi i mijenja značenje- dešava se pomak od djela ka tekstu (Šuvaković, 2012).

Instalacije su dio konceptualne umjetnosti kojima se istražuju, razmatraju i problematiziraju aspekti realnosti (u našem slučaju svakodnevnica). Instalacije omogućavaju kritiku svakodnevnice kroz prizmu prisilnih identiteta koji su izrasli na temelju moći. U skladu sa razvojem konceptualne umjetnosti i instalacijskih strategija, prema Šuvakoviću (Šuvaković, 2012), uspostavila su se četiri toka ove umjetnosti:

- a) Analiza i rasprava političkih i ideoloških mehanizama i oblika djelovanja institucija kulture;
- b) Rad na konceptualnim i tekstualnim ambijentima;
- c) Direktna ili indirektna primjena rezultata teorijskih istraživanja na specifičnim područjima umjetničkog rada (analiza fotografija, filma, videa, slikarstva);
- d) Istraživanje hibridnih oblika prikazivanja u savremenoj kulturi (moda, popularna umjetnost, spektakl, film).

Tehnike instalacije, unutar konceptualne umjetnosti, mogu uključivati *action painting*, interpretaciju³, događaj, pokret u kojem se podrazumijeva učešće recipijenata, mogu biti rezidue nekog događaja, happeninga ili socijalne drame. Instalacije podrazumijevaju intervenciju u prostoru i u osnovi je posljedica proširenog pojma umjetnosti.

Razvojem fotografije i filma likovna je umjetnost izgubila primat nad slikovnim sadržajem. Umjetnost 20. stoljeća (od Cezannovog kubizma 1905-6. pa do 1978., kada su iscrpljene i odbačene avangarde), sadržavala je, nadrealizam, dadaizam, apstraktni ekspresionizam, suprematizam, ekspresionizam, pop art i niz drugih pokreta⁴ koji su

³ "Sarajevska crvena linija", autora Harisa Pašovića, je kompozicijsko-konceptualni oblik umjetničke pobune, instalacija od 11.541 crvenih stolica u 825 redova postavljenih od Vječne vatre, a od nje pa niz ulicu Maršala Tita, do Ali – pašine džamije, u spomen na građane Sarajeva koji su ubijeni u opsadi grada 1992. - 1995.g. Izvedena je na Dan grada, 6. aprila 2012.g.. Na 11.541 crvenih stolica bi sjedilo isto toliko ubijenih građana Sarajeva i posmatralo program obilježavanja Dana grada da nisu ubijeni tokom njegove opsade. Stolice poredane u 825 redova ostale su tog dana prazne.

⁴ Ono što se čini autentičnim u razumijevanju problema estetike je odlučnost da se i samoj estetici oduzme pravo da umjetnost prosuđuje iz vlastita nedodirljiva okružja filozofskih promišljanja umjetnosti. Umjetnik je postao popratni lik u novome, postkolonijalnom globalnom dobu. U teoriji se raspravlja o „kraju umjetnosti“ još početkom 19. stoljeća u smislu da umjetnost po svojem "najvišem određenju" može biti samo prošlost zbog iščeznuća religijske dimenzije slike u svijetu naučno-tehnološkog napretka. Umjetnost je ušla u svakodnevnicu i danas se postavlja pitanje zašto onda još govoriti o estetici kao nečem nedodirljivome i oholome, izvan njezinih bitnih dostignuća u prolomu različitih eksperimentalnih praksi, instalacija, konceptualne umjetnosti, body-arta, land-arta, cyber-arta? Suvremeno društvo i njegova svakodnevica treba suvremenu umjetnost ne kao svoj trijumf, nego iz čisto utilitarnih razloga. U globalnom svijetu kapitala umjetnost je sredstvo dizajniranja i estetiziranja virtualne stvarnosti kapitalističke globalizacije. Nasuprot autonomiji umjetnosti stoji heteronomija društva. Pomiriti te dvije razdvojene sfere, kad se sama suvremena umjetnost nastoji utemeljiti u društvenom kontekstu, ostaje otvoreno pitanje u globalno mreži međuovisnosti umjetnosti i kapitala.

zapravo „prizor komadanja i naprsnuća umjetničkog polja“ (Michaud, 2005) proizašlog iz traženja istine. Moderna umjetnost je više stanje proceduralnosti (jedan iskaz u odnosu na drugi, sadašnje u odnosu na buduće) i proizvela je više neočekivanih produkata poput reklame, mode, dizajna, komunikacije ili tehno muzike. Kroz ove izraze savremena je umjetnost u stanju odustajanja od metafizičkih poruka postojanja ka autoreferencijalnosti i samosvrhovitosti. Ona na taj način ulazi u područje svakodnevnog iskustva i estetizira ga (Michaud, 2005)

Svakodnevnic

Svakodnevnicom se smatra ustaljeni način zadovoljavanja potreba pri čemu važnu ulogu igra statusna pozicija osobe i njene vrijednosne orijentacije. U osnovi svakodjevnica je skup obrazaca i ponašanja koja su orijentirana na sam svakodnevni život.

Važni pokazatelji svakodjevnice su materijalni, kulturni i rekreativni sadržaji koje osoba koristi, uključivši i komunikacijske elemente prema sebi i drugima. Klasne i statusne razlike uslovljavaju i razlike u svakodnevnom životu (različite materijalne, kulturne, estetske, zdravstvene, prehrambene itd. razlike).

Sa razvojem urbanih i potrošačkih društava dolazi do demokratizacije potrošnje i građenja i konstruiranja svakodjevnice na temelju potrošnje. Ona kod klasa u usponu može imati i elemente reprezentativne potrošnje (Veblen efekt), a u izvedenom smislu i reprezentativnu svakodjevnicu. Još je A. Toffler (1964), konstatirao da masovna produkcija i masovna, paradoksalno, ne unificira svakodnevni život i potrošnju, nego stvara mnoštvo životnih stilova i orijentacija. On tu pojavu povezuje sa rastućom pojavom specijalizacije u zanimanjima, fragmentaciji društva i kompleksnijim oblicima života u 60-tim godinama prošlog vijeka. Došlo je do „eksplozije „ raznovrsnih oblika svakodjevnice i stilova života. Osim toga, akterima tog doba, bilo je omogućeno i relativno brzo mijenjanje oblika svakodjevnice i pripadajućeg stila života ukoliko je to odgovaralo njihovim vrijednosnim preferencijama.

Ta činjenica je i uvjetovala da se pojam svakodjevnog života tokom 60-tih godina prošlog vijeka. Pojam je ozbiljno razmatran u okvirima antropologije, historije, sociologije i kulturalnih studija.

Identitet

Teorija identiteta ima jednu od osnovnih ideje da su pojedinci skupovi naslijeđenih i stečenih osobina na osnovu kojih se određuje njihov identitet. Međutim, novija istraživanja se ovome suprotstavljaju u smislu da su identiteti fluidni, svjesno izabrani, nametnuti, situacijski i socijalno konstruisani unutar društvene dinamike. Identiteti su način na koji osobe koriste svoje pripadanje grupama u smislu shvatanja sebe kao individue. Između mnogih grupa kojima osoba pripada, neki socijalni identiteti mogu biti naročito naglašeni u odnosu druge identitetske entitete. Dob, pol, etnička pripadnost, klasna pripadnost su inherentni oblici identiteta u društvima u kojima je to važna odrednica osobe. Osobe u takvim društvima mogu posegnuti za kreiranjem strategijskog identiteta u smislu da odaberu i naglase jedan od svojih identiteta. Taj se postu-

pak naziva identitetska selekcija unutar identitetskih repertoara (Brown, 2004). Unutar socijalne dinamike identiteta osobe često mogu izabrati ili naglasiti onaj identitet od kojeg imaju neki oblik koristi. Višedimenzionalnost identiteta su često kontroverzni i osobi često nije moguće uskladiti u socijalnoj dinamici različite dimenzije identiteta. Da bi se izabrao strategijski identitet osoba poduzima onaj oblik ponašanja i onaj oblik situacije koji teži da stvori predstavu da su neko ko ima vrijednost i da je povezan sa zajednicom (Miller, 2006).

Izbor za strategijski identitet u svakodnevnicu će se odvijati između dvije suprotne socijalne situacije:

- Sličnosti prije nego razlike;
- Harmonija i slaganje prije nego konflikt;
- Homogenitet nasuprot heterogenitetu;
- Red nasuprot haosu;
- Struktura i proizvod radije nego formacija i proces;
- Jedinstvo i stabilnost nasuprot pluralitetu i nestabilnosti;
- Pronalaženje i o otkrivanje nasuprot invenciji i stvaranju;
- Predvidivost nasuprot nepredvidivosti;
- Postojeći oblici i okviri prije nego formativni procesi;
- Objašnjene radije nego opis;
- Logika i matematika radije nego retorika i poetika;
- Osjećaj pripadanja nasuprot posesivnom individualizmu.
- Strategijski identitet je usmjeren na prilagodbu, a konfliktni identitet će se kretati u pravcu pobune i nereda.

Budući da svakodnevica nije uvijek predvidljiva, osobe će u većini slučajeva birati one identitetske opcije koje imaju utilitarni karakter, ali se ne moraju nužno slagati sa izabranom situacijom. To znači da strategijski identiteti mogu imati kratkotrajni karakter, ali dovoljan za preživljavanje u nepredvidivoj socijalnoj dinamici. Strategijski i nametnuti identiteti proizlaze iz nemoći pojedinca da izaberu svoj izbor.⁵

Sa stanovišta svakodnevnice kreiranje identiteta i uloga u pogledu domaćinstva, mode, muzike, načina rada i urbanog načina života osoba koje žive u takvom okruženju za nas znači bitnu redukciju slobode izbora i prisile na date identitete, ali i upisivanje onih ideja savremenosti u živote ljudi našeg doba.

U radu ćemo lapidarno prezentirati one socijalne konstrukcije koje osobu oblikuju u datim identitetima kroz elemente moći kao fenomena koji predstavlja vezivno tkivo za izbor nametnutog identiteta.

⁵ Mi smo u našoj instalaciji reducirali izbor iz svakodnevnice i odlučili se samo za one koje možemo vizualno prezentirati u javnom prostoru. Naravno, mnoštvo je drugih oblika i mogućnosti prezentacije, ali nam se ponuđeno učinilo dovoljnim da recipijenti samostalno dalje promišljaju o temi

Moć

Moć, u svom najopćenitijem smislu, jednostavno je proizvod kauzalnih efekata, odnosno odnos osobe koja ima moć prema osobi koja nema moć. Moć je namjerna upotreba kauzalne moći sa ciljem utjecaja na ponašanje drugih osoba. Socijalna moć je odnos između dva subjekta, od kojih je jedan "glavni" a drugi je podređen. Onaj subjekt koji ima moć „uvježban“ je da je provodi nad podređenim. Ovo je uobičajeni pogled na moć i zajednički je svima koji promišljaju o njoj. Iako postoje različita tumačenja, navedeno je temeljna ideja.

Pod utjecajem ideja Webera (1922 [1987]), osobito u izvršavanju vlasti u suverenim organizacijama - kao što su države, preduzeća, univerziteti i crkve – moć se može institucionalizirati i postati impersonalna. U tom smislu nije karakteristična osoba i njene osobine, nego njena institucionalna pozicija. Takvi odnosi moći su asimetrični i organizirani su oko sukobljenih interesa i ciljeva sudionika. Moć je fiksirana količinu i zato će uvijek biti pobjednika i gubitnika u bilo kojem odnosu moći. Tamo gdje je moć koncentrirana ona ima tendenciju stvaranja trajnih struktura koje oblikuje izvršna vlast. One su u teoriji poznate kao relacijske strukture (Scott, 2006).

Drugi pristup naglašava kulturnu izgradnju institucija strukture. Ovaj pristup razvijen je u različitim argumentima A. Gramscija, T. Parsonsa i M. Foucaulta. Oni se bave strategijama i tehnikama moći, shvatajući je kao difuznu u cijelom društvu. Za njih je moć saradničkih aktera koji olakšavaju kolektivno osnaživanje i kolektivnu disciplinu, ono što Foucault naziva „diskurzivna formacija“ moći. Moć djeluje kroz mehanizme socijalizacije i izgradnje zajednice koji proizvode pojedinci kao subjekti s posebnim vrstama mentalne orijentacije i rutine djelovanja. Moć je organizirana na način da su nosioci vlasti oni koji su "ovlašteni" disciplinirati druge. Moć se najučinkovitije realizira kroz oblike uvježbanosti samodiscipliniranja nad njihovim ponašanjem. Oni se diskurzivno formiraju u podređene subjekte koji se prilagođavaju bez potrebe za bilo kakvim izravnim djelovanjem od strane nosioca moći.

Ove pristupe moguće je kombinirati u općenitije prikazivanje mehanizama moći, osobito u složenijim obrascima dominacije vidljivim u državama, ekonomskim strukturama i drugim udruženjima.

Elementarni oblika društvene moći može se nazvati korektivnim utjecajem koji, uključuje racionalno, kalkulatивно usmjeravanje prema drugima i djeluje kroz korištenje kazni i nagrade. Dva glavna oblika izraza moći su sila i manipulacija.

Sila uključuje korištenje negativnih fizičkih sankcija kako bi se spriječile akcije podređenih, dok manipulacija uključuje korištenje i pozitivne i negativne sankcije (na primjer, novac, kredit i pristup zapošljavanju) kao načina utjecaja na odluke podređenih.

Uvjeravanje, s druge strane, ovisi o retoričnoj upotrebi argumenata, žalbi i razloga koji se nude na temelju socijalizacije, odnosno vjerovanja da je prikladno djelovati na jedan određen način umjesto drugog. Osnovni oblici moći ispoljavaju se u svakodnevnici kao međuljudski odnosi moći. Moć ovisi o osobnim atributima i obilježjima onoliko koliko dopuštaju resursi. Udata žena bez alternativnih izvora podrške u cijelosti ovisi o svom mužu za materijalnu potporu, i njena ovisnost će biti osnova za muževljevju moć

nad njom. Obiteljske strukture i privatne sfere intimnosti i seksualnosti su presudni konteksti u kojima se interpersonalna moć učvršćuje i izvršava, dajući mnogim drugim odnosima moći patrijarhalni oblik.

Elementarni oblici moći su temelji iz kojih se razvijaju odnosi moći koji se mogu formirati kao strukture dominacije. Dominacija je moć koja je strukturirana u stabilnu i trajnu društvenu strukturu, kao što je prikazano na dijagramu. To je sredstvo kroz koje su elite formirane kao dominantne skupine. Prisila i poticanje su strukture dominacije koje djeluju kroz osnovne oblike sile i manipulacije.

Resursi koje kontroliraju nosioci moći unutar strukturne raspodjele sredstava, oblikuju konstelaciju interesa unutar kojih moraju djelovati i i nosioci moći i podređeni. Ekspertiza i zapovijed su strukture dominacije koje djeluju diskurzivno i utemeljene su u strukturi vlasti. Njoj odgovaraju elementarni oblici označavanja i legitimacije i mogu se promatrati kao organizirani oblici uvjerljivog utjecaja koji djeluju institucionalizirano. M. Weber to definira kao „dominacija vlasti“, dok A. Giddens jednostavno definira kao „autoritativna dominacija“.

Rodna priroda mnogih oblika međuljudske moći utemeljena je kroz patrijarhat koji prožima i javnu sferu dominacije (npr. nejednakost u zapošljavanju na zapovjedna mjesta). Utjelovljenje patrijarhalnih obrazaca moći, ukorijenjenih u privatnoj sferi kućanstva i obitelji, oblikuju načine na kojima će se odvijati formalne ovlasti dominacije.

Bilo je mnogo rasprava o odnosu između ograničavajućeg i diskurzivnog načina dominacije, a to ima veze osobito oko ideje legitimiteta kao temelja državne moći. Dominacija preko naredbe djeluje kroz strukturiranje prava i obveza: pravo da nosioc moći izdaje naredbe i naloge kao obavezu za podređene da se pokoravaju. Podređeni pokazuje spremnost izvršavanja naredbe zbog uvjerenja u legitimitet zapovijedanja. Legitimnost postoji uvijek kad god postoji vjerovanje da je obrazac dominacije u pravu, točan, opravdan, ili valjan na neki način. Osobe koji su internalizirale prevladavajuću kulturu (i na osnovu toga konstruirale svoj identitet i ciljno ponašanje koje ga potvrđuje) vrijednosti će neupitno poštovati dominaciju. Internalizacija i identifikacija stvara prava i obveze koje podupiru moć zapovijedanja koja su na raspolaganju nosiocima vlasti.

M. Foucault (1988) je pokazao da prevlast od strane stručnjaka, shvaćena kao moć koja je ukorijenjena u označavajućoj praksi kroz koja je njihova stručnost diskurzivno izgrađena. Podređeni prepoznaju i prihvaćaju znanje koji profesionalni stručnjak ima i to im daje pravo da označavaju i imenuju pojave. Istraživači moći su naglasili da će svaka provedba moći imati tendenciju da stvara otpor, te da je taj otpor također oblik vlasti.

Kada je opozicijsko djelovanje institucionalizirano i suprotstavljeno

skupine podređenih dobivaju određeni stupanj priznanja i legitimiteta. Može se e reći da koriste „pritisak“ kao formalni sudionici u institucionaliziranoj strukturi. Grupe za pritisak, na primjer, imaju legitimnu ulogu u državi. „Prosvjed“, u drugu ruku, je suprotnost koja se javlja izvan formalnih institucije vlasti i to predstavlja izazov za te same strukture. Otpor podređenih se provodi kao protumobilizacija na postojeću strukturu dominacije. Te analitičke razlike često je teško razdvojiti u konkretnim situacijama. Pro-

svjedne skupine mogu postići neke od svojih ciljeva i pozicionirati se u uspostavljene okvire moći, pretvarajući se u dio sistema.

Elementi instalacije

Prvi element instalacije su vrata. Na samim vratima su istaknuta dva citata, Norberta Eliasa i Margarete Schütte Lihotzky.

Na samim vratima je bila instalirana jedna od kuhinjskih potrepština (polica za tanjire). Ideja instalacije je maksimalno reducirana i ima svrhu naglasiti problem samo u glavnim obrisima. Povodom vrata, N. Elias u svojoj čuvenoj studiji "The Process of Civilization" problematizira dijeljenje unutarnjeg kućnog prostora – stanovanja, posredstvom vrata, kao svakodnevne pregrade, na javnu i privatnu sferu ukućana krajem srednjeg vijeka. Vrata, kao svakodnevni upotrební predmet, omogućavaju podjelu osobe i prostora na javnu i privatnu osobu, kao takva simboliziraju i harmoniziraju tu podjelu. Za Eliasa na taj način osoba, osobito žene, ulazi u dramu te podijeljenosti kao centralne kategorije modernosti.

„Spavaonica je postala jednim od „najprivatnijih“ i „najintimnijih“ područja ljudskog života. Poput obavljanja većine tjelesnih nuždi, i „spavanje“ se sve više premještalo „iza kulisa“ društvenog ophođenja. Ostala je mala obitelj kao jedina legitimna, društveno sankcionirana enklava za te, a i za mnoge druge funkcije čovjekove. Njezini vidljivi i nevidljivi zidovi skrivaju ono „najprivatnije“, ono „najintimnije“, ono nezatomljivo „životinjsko“ u životu jednog čovjeka od pogleda drugih ljudi“ (Elias, 1986 [1996]). U to doba nastaje i institucija tihog, privatnog, ženskog čitanja.

Margarete Schütte Lihotzky, kao članica čuvenog Bauhauša, socijalista po uvjerenju, autorica je "Frankfurter Küche" koja u potpunosti odgovara ideji funkcionalnosti stanovanja, ali i nove podjele unutar stambenog prostora (Sievers i Schröder, 2001). Kuhinju potpuno odvaja od ostalih prostorija i domaćicu uvodi u sferu neplaćenog rada te prljavih i neugodnih aktivnosti vezanih za pripremu hrane (u ranijim epohama kuhinjom se bavila posluga).

Ideja je da podjela osobe na javnu i privatnu posredstvom vrata, ima dalju perspektivu u razdvajanju kuhinje kao zasebne prostorije unutar stambenog prostora koji reproducira rodnu i klasnu nejednakost muža i žene. Muž je radnik i vani, u javnoj sferi, zarađuje, ali mora biti nahranjen i naspavan što dalje od kuhinje, i događanja unutar nje, koja pripada domaćici i privatnoj sferi. Karakteristična je njena izjava „Vi ćete biti iznenađeni da ja, prije nego što sam zamislila Frankfurtsku kuhinju 1926. godine, nisam kuhala. Kod kuće, u Beču, majka je kuhala, u Frankfurtu sam išla u Wirthaus [restoran/pub]. Kuhinju sam dizajnirala kao arhitekt, a ne kao kućanica“ (2005).

Kuhinju potpuno odvaja od ostalih prostorija i domaćicu uvodi u sferu neplaćenog rada te prljavih i neugodnih aktivnosti vezanih za pripremu hrane (u ranijim epohama kuhinjom se bavila posluga). Kuhinju pretvara u redukovani laboratorij u kojem se provode funkcionalna načela pripremanja hrane za muža- radnika i ostale članove porodice. Muž je radnik i vani, u javnoj sferi, zarađuje, ali mora biti nahranjen i naspavan, što dalje od kuhinje, i događanja unutar nje, koja pripada kućanici i privatnoj sferi.

Slika 1: Izgled kuhinje Margarete Schütte Lihotzky prema Sievers, C. i Schröder, N. (2001). 50
Klassiker Design des 20. Jahrhunderts. München:Taschenbuch

Na taj način se žena upisivala u kuhinju kao rodno-pripadajuću sferu bivanja u drami stambenog prostora ali i reprodukcije implicitne nejednakosti. Paradoksalno, Schütte Lihotzky smatra da ženu oslobađa, ali je zatvara u kuhinju kao glavnog subjekta podjele javno-privatno, žensko-muško, moć-nemoć vidljiv u stavu „Svaka razborita žena mora da je iskusila nazadnost sadašnjeg načina vođenja domaćinstva, te mora da u tome vidi osnovne prepreke svom ličnom razvoju, a samim tim i razvoju cele porodice. Problem organizovanja dnevnih aktivnosti domaćice na sistematičniji način od sadašnjeg jednako je značajan za sve slojeve društva... da bi se to postiglo, mora prvo da bude razmotren položaj kuhinje i njen odnos prema ostalim prostorijama u stanu“ (prema Perović, 2000).

Jedan od ideal-tipova ili konačnice podijeljenosti stambenog prostora na intimizirane privatne „ženske“ prostore, poput spavaće sobe i kuhinje, jest podjela moći i reprodukcija nejednakosti. Očigledne prostorne definicije stana (Neidhardt, 1999) su zapravo vrlo precizni antro-po-historijski diktati po kojima bivamo i oblikujemo prostorna iskustva.

Razdvajanje privatne i javne sfere se dalje širio i na koncept kuće u predgrađu, prostor privatne sfere i odvojenosti od drugih, koji je doveo do urbane eksplozije grado-

va nakon prvog svjetskog rata. Pojedini autori naglašavaju da je upravo suburban prostor matrica rodne nejednakosti i razlike između plaćenog- muškog i neplaćenog- ženskog rada u kuhinji. To je možda i razlog što se npr. eroticizam, pobune žena, svakodnevni konflikti, čak i zločini (Kondor Langer, 2016) događaju upravo u kuhinji, a ne u nekim drugim stambenim prostorima. Naprosto, dugi boravak u kuhinji je koloniziralo vrijeme žene. Jedan od ideal-tipova ili konačnice podijeljenosti stambenog prostora na intimizirane privatne „ženske“ prostore, poput spavaće sobe i kuhinje, jest podjela moći i reprodukcija nejednakosti. Očigledne prostorne definicije stana su zapravo vrlo precizni antropo-historijski diktati po kojima bivamo i oblikujemo prostorna iskustva.

U suštini, nema ni jedne rasprave o prostoru a da to nije rasprava o moći, njenoj reprodukciji i definiciji tko je provodi. Kroz ove uvide možemo proširiti interpretativne horizonte o prostoru, ali i humanizirati buduće prostorne prakse.

Drugi element instalacije se odnosi na muziku kao bitne determinante identiteta, naslijeđenog, izabranog ili nametnutog. Prezentacija se sastoji od uokvirene slike grupe muzičara koji izvode orkestralno gitarističko djelo i koje je popraćeno hipotezama o socijalnoj funkciji muzike prezentiranim na odgovarajućem. Cilj je da se slika i plakat budu dovoljno uočljivi za normalnu percepciju.

Hipoteze o socijalnoj i identitetskoj funkciji muzike glase:

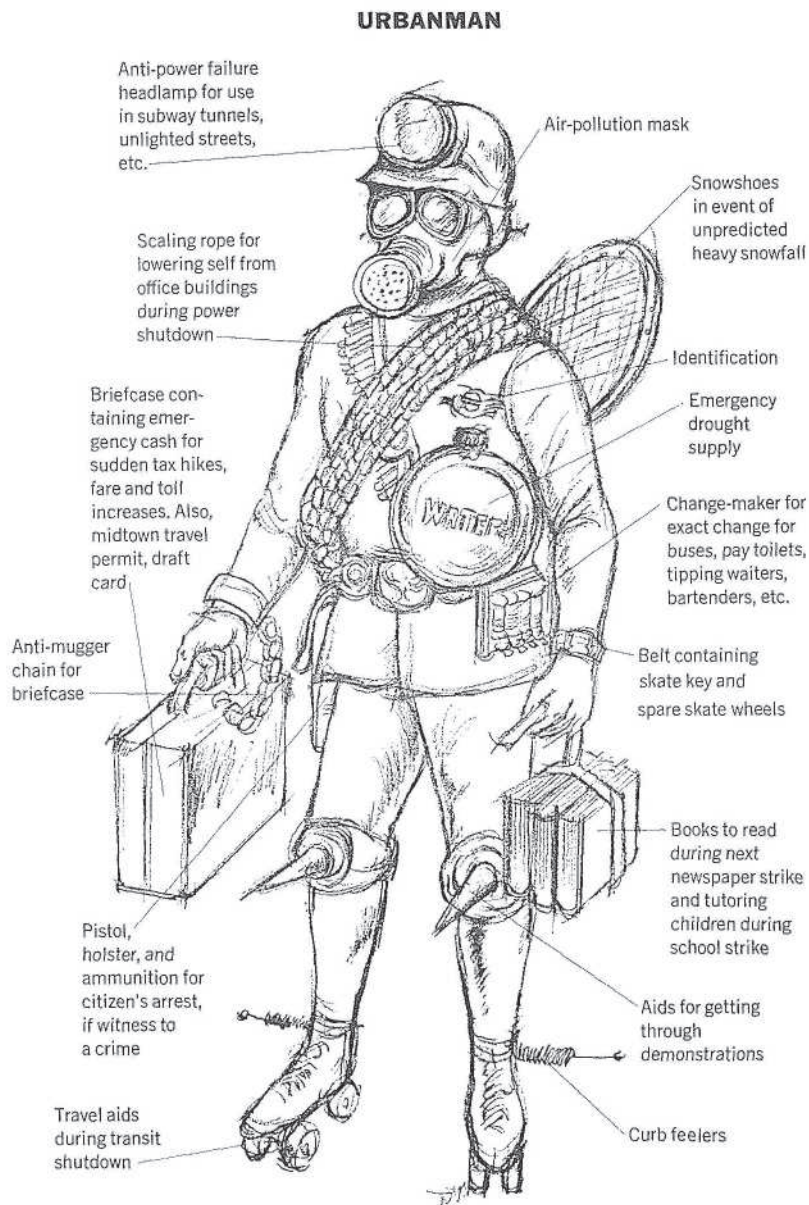
- Elementarna definicija muzike glasi: muzika je ljudski oblikovan zvuk;
- Socijalni aspekti muzike uključuju sve one elemente koji se odnose na muziku kao kolektivni čin (slušanje, pjevanje, sviranje);
- Muzika kao oblik kulture posreduje u odvijanju socijalnih procesa;
- Muzika održava socijalnu koheziju;
- Muzika nagovještava socijalne nered i promjene, postaje dinamička snaga;
- Značenja u muzici izražavaju odnose moći u socijalnoj strukturi;
- Muzika i način na koji je izveden performativni kontekst, događaj i žanr oblikuju komunikaciju, potom publiku i, konačno, potencijalnu socijalnu akciju;
- Muzika na značajan način oblikuje socijalni identitet slušatelja;
- Muzika je često jedina veza dijaspora, imigranata, izbjeglica, putnika sa mjestom porijekla i identiteta;
- Muzika je jedan od najprilagodljivijih izraza u kontekstu moderniteta (sluša se svugdje i u svakoj prilici);
- Muzika, ukoliko je hiperprisutna, ima tendenciju da kolonizira javni prostor;
- Muzika poznaje i priznaje klasne razlike;
- Historija muzike je historija emocija i kao takva ima karakter kolektivne memorije;
- Muzika je čest „plijen“ ideologija i sastavni je dio velikih narativa;
- Muzika i njene poruke imaju tendenciju da se upišu u tijelo slušatelja.

Sociologija muzike, osim navedenih odrednica, zanima se i za iskustva vezana za posjećivanje koncertima, njihovoj organizaciji, prodaji, reklami i općenito muzičkoj industriji koja obrće značajna finansijska sredstva.

Treći element instalacije odnosi na modu. Moda bitno utječe na definiciju identiteta i ima sposobnost da ga reprodukuje i obnavlja kroz stil. Prezentacija se sastoji od grafike na kojoj je predstavljena cipela (česte su kao predmete modne obrade i intervencije) i ima umjetničku vrijednost. Grafika je popraćena sa hipotezama koje se odnose na socijalno značenje mode i njenu funkciju. One glase:

1. Moda koja traje reflektuje postojano društvo
2. Promjene u modi odgovaraju društvenoj promjeni (rat, krize, revolucije itd.)
3. Ubrzanja u modi odgovaraju ubrzanjima društvenih promjena
4. Postojanje jedne jedine mode u zemlji otkriva društvo jednakosti
5. Koegzistencija više moda odgovara nekomunikativnosti društvenih klasa
6. Klasa na vlasti traži da djeluje na modu, ali moda je inspirisana klasama koje se uspinju
7. Odijela grupa (žena, mladih) izražavaju njihov status i društveno porijeklo
8. Inspirišemo se uvijek modama zemalja pobjednica
9. Univerzalno širenje muškog odijela odgovara izjednačavanju ljudi
10. Brzo širenje mode smanjuje se sa obzirom na njenu udaljenost od mjesta njenog pojavljivanja
11. Raspadanje pretjeranih aspekata jedne mode raste s obzirom na njeno trajanje i njeno širenje
12. Ubrzana moda je suštinski odjek društvene mobilnosti (Descamps, 1979)

Četvrti element instalacije sastoji se od grafičkog prikaza „urbanmena“ koji se citatno odnosi na Neil Eddingtonovu zamisao urbane osobe.

Slika 1.: Helmer, J. I N. Eddington, (1973) *Urbanman: The Psychology of Urban Survival*
New York, London: The Free Press

Anti-power failure headlamp for use in subway tunnels, unlighted streets, etc. Lam-
pa za glavu kojoj se ne može istrošiti baterija za upotrebu u tunelima podzemne želje-
znice, u neosvijetljenim ulicama itd.

Air-pollution mask. Maska za zaštitu od zagađenog zraka.

Snowshoes in event of unpredicted heavy snowfall. Cipele za snijeg za slučaj nepred-
viđenih obilnih snježnih padavina.

Scaling rope for lowering self from office buildings during power shutdown. Uže za
spuštanje iz poslovnih zgrada za vrijeme isključenja struje.

Briefcase containing emergency cash for sudden tax hikes, fare and toll increases.
Also, midtown travel permit, draft card. Aktovka sa rezervnim novcem za slučaj izne-
nadnog povećanja poreza, vozarine i cestarine. Također, dozvola za putovanje kroz ...

Identification. Lična karta.

Emergency drought supply. (WATER) Zaliha za slučaj vanredne suše. (VODA)

Change-maker for exact change for buses, pay toilets, tipping waiters, bartenders,
etc. Mašina za usitnjavanje novca pri plaćanju autobusa, toaleta, davanju napojnica
konobarima, šankerima itd.

Anti-mugger chain for briefcase. Protu-provalni lanac za aktovku.

Belt containing skate key and spare skate wheels. Kaiš koji sadrži ključ za koturaljke i
rezervni točak za koturaljke.

Books to read during next newspaper strike and tutoring children during school stri-
ke. Knjige koje će čitati za vrijeme sljedećeg štrajka novina i za podučavanje djece za
vrijeme štrajka škola.

Pistol, holster, and ammunition for citizen's arrest, if witness to a crime. Pištolj, toka
i municija za hapšenje građana u slučaju da se zadesi kao svjedok zločina.

Aids for getting through demonstrations. Pomagala za probijanje kroz demonstracije.

Travel aids during transit shutdown. Pomagala za putovanje za vrijeme obustave rada
saobraćaja.

Curb feelers. Pomagala za dodirivanje ivica.

Gornja slika nam indicira urbanu osobu u visokorazvijenoj urbanosti koja je već na ivici
kolapsa. Ona više ne može da funkcioniše bez pomagala, ali ta pomagala poprimaju
svoju vlastitu svrhu u odnosu na nju. Čini nam se uputnim navesti dva citata, međusob-
no udaljena oko sto godina, koja govore o urbanoj osobi izloženoj vanjskim pritiscima
metropolisa:

„Kao forme individualiteta pojavljuju se sloboda individue, subjektivna kultura, sklo-
nost erotizmu, platonizmu i modernitetu. Odnos individualiteta i socijalne strukture
lociran je u prostoru grupne ekspanzije i razvoja individualiteta ekspliciran u modi,
metropolisu, mentalnom životu, te subordinacijom i ličnim ispunjenjem..... Sjedište
svih centralnih konflikata locirani su u metropolisu. Osoba u metropolisu nužno raz-
vija i formira poseban tip čovjeka “ metropolitanski tip” osobe koji je izložen snažnim
udarima na čula u metropoli. Da bi se zaštitio od pretjerane nervne stimulacije, taj tip

razvija poseban tip ponašanja i izgleda, poznat kao blase tip. To je vrsta ponašanja koja intenzificira metropolitanske intelektualne derivacije „ (Simmel, 1903).

Sadržaj blase ponašanja i izgleda u osnovi je protektivnog karaktera. Metropolis zahtijeva od ljudi tačnost, kalkulativnost, predvidljivost kako bi se reducirala kompleksnost unutarnje okoline metropolisa na faktore koji su savladivi. Da bi se moglo opstati u metropolisu podrazumijeva se svjesno isključenje pojedinca iz potencijalnog angažmana u raznolikim socijalnim situacijama metropolisa. Novčana kultura metropolisa objektivizira vrijednosti i navikava čovjeka da vjeruje posredovanim istinama. Istovremeno ovaj tip čovjeka će prihvatiti vlastitu marginalizaciju kao objektivnu ukoliko nije u stanju da se novčano suprotstavi marginalizaciji. Nasuprot tome, pretjerano emocionalno učešće čovjeka u gradu rezultiralo bi njegovim rastrojstvom i razaranjem, a isti taj angažman na selu ili u manjem gradu, kao oskudnijim socijalnim sistemima, rezultirao bi većom integriranošću u sredinu. Metropolitanski tip čovjeka, tj. Identitet izgrađen na temelju tog iskustva stalno mora voditi računa o svojim rezervama u odnosima prema snažnim impulsima metropolisa, odnosno ne smije ulaziti u odnose cjelokupnom svojom strukturom. Metropolis je istovremeno izvor kosmopolitizma i konflikata, nije prirodna sredina i sjedište je ekonomske moći i dominacije u društvu (prema Sennet, 1972).

U istom duhu pronalazimo stanovište R.Vederila (2005) o osobi kraja 20. stoljeća: "Osoba postindustrijskog doba (osoba globalnog društva i globalnog grada) mora učiti i razvijati "takve lične veštine, koje obuhvataju osnovna umeća kao što su... pronalaženja informacija i izvora saznanja, rešavanje problema, identifikacija stvaralačkog potencijala i njegovo razvijanje, organizovanje vremena, otkrivanje vrednosti i uverenja, razvijanje pozitivnog samopoštovanja, donošenje odluka, snalaženje u promenama, razvijanje zdravog načina življenja, borba sa stresom i upravljanje seksualnim potrebama."

Prema navedenim citatima urbana osoba jest izgradila identitet na temelju okolinskih vanjskih urbanih pritisaka koji imaju implikacija na samodefinisanje osobe kao takve.

Peti element instalacije treba da indicira moderno doba koje je najavio M. Weber (1922(1976) kroz čuvene konstrukte racionalizacije i birokratizacije. Naime, utvrdio je još početkom dvadesetog stoljeća da će izvori bogatstva biti znanje, a ne klasične industrije. Najbolja indikacija diskursa jest jednostavni kancelarijski sto i stolica. Na samom stolu su prezentovana autentična Weberova citata koji se odnose na ta predviđanja.

Birokratija je izrazita osobina modernosti, njena je osnovna dužnost da obavlja poslove vezanu za administrativno vođenje upravno-pravnih poslova vezanih za državu i privredu. Nekoliko izrazitih Weberovih stavova indiciraju šta je to birokratija i racionalizacija:

„Činovnici obavljaju službene dužnosti na osnovu opštih pravila koja su manje ili više postojana i iscrpna i koja se mogu naučiti. Poznavanje ovih pravila predstavlja posebnu vještinu kojom činovnici raspolazu. Prva obuhvata pravnu nauku, nauku o upravi i nauku privrednom poslovanju“ (Weber, 1922 [1976]).

„Birokratsko vođenje poslova počiva na aktima ili pisanim dokumentima (koji se čuvaju u originalima ili u nacrtu) i na aparatu nižih činovnika i pisara svake vrste. Svi činovnici koji rade u jednom nadležstvu, zajedno s odgovarajućim materijalnim sredstvima i pisanim dokumentima, sačinjavaju „biro“. U privatnim preduzećima „biro“ se često zove i „kancelarija“ (Weber, 1922 [1976]).

„Tačnost, brzina, nedvosmislenost, poznavanje dokumenata, trajnost, uvidavnost, jedinstvo, stroga potčinjenost, ušteda na materijalnim i ličnim rashodima- sve to je uzdignuto na najviši mogući stupanj u strogo birokratskoj upravi, naročito u njenom monokratskom obliku.“ (Weber, 1922 [1976]).

Većina naknadnih analiza Weberovih stavova su potvrđene u 20. stoljeću jer je svako kompleksno društvo prinuđeno da reducira datu kompleksnost u predvidive kategorije realnosti uz pomoć instrumentalne racionalnosti u svim područjima života (Abercrombie, 2008). Instrumentalna racionalnost znači da se to djelovanje razdvaja od moralnih kriterija. U uslovima visoko specijalizirane podjele rada u birokratiziranom i racionaliziranom svijetu osobe su pretvorene u dijelove stroja za koji nemaju potpuni uvid u njegovo djelovanje i koje su posljedice njihovog rada. U takvom svijetu tehnička odgovornost je primarna u odnosu na moralnu odgovornost. Uklanjanje moralnosti i humanizacije u birokratsko-racionalnom svijetu je stalni proces, pa je tako ideal-tip zaposlenja postao službenički posao, odnosno primarna ideja zaposlenja je rad u kancelariji.

M. Weberovo viđenje birokratije i birokratizaciju i racionalizaciju društva dalje su razvijali M. Foucault, A. Giddens, Z. Bauman, R. Merton i drugi. Razvojem kompleksnosti društava, da ne bi u konačnici doživjeli kolaps, razvili su se snažni mehanizmi nadzora kao institucionalizirani oblik socijalne kontrole. Niz državnih, finansijskih i privrednih subjekata posjeduje mnoštvo podataka o pojedincu. To znači da se na taj način uvećavaju mogućnosti kontrole tih institucija nad pojedincima i procesima u društvu.

Osnovna implikacija sa stanovišta naše instalacije i svakodnevnice jest razumijevanje da osobe personaliziraju svoj vlastiti život i na osnovu iskustva konstruiraju svoj radni identitet. On je nametnut kao posljedica organizacije savremenog života. I možda predstavlja njihovu iluziju.

BIBLIOGRAFIJA:

- Abercrombie, N., Hill, S. Turner, B.S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Bogdanović M., i Mimica A. (2007) *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Brown, D.K.(2004). *Social Blueprints: Conceptual Foundations of Sociology*. New York, Oxford: Oxford University Press.
- Descamps, M-A. (1979). *Psychosociologie de la mode*, Paris: Presses Universitaires de France, prema: Todorović A.(1980). *Sociologija mode*. Niš: Gradina.
- Elias, N. (1996 (1976)) *O procesu civilizacije: sociogenetska i psihogenetska istraživanja*, Prvi svezak: *Promjene u ponašanju svjetovnih gornjih slojeva Zapada, Drugo poglavlje: O civilizaciji kao specifičnoj promjeni ljudskoga ponašanja, U spa-vaonici*, Zagreb: Biblioteka Antibarbarus.
- Foucault, M. (1988). *The Technologies of the Self*. U: L. H. , Martin, H. Gutman i P.H. Hutton (ed). *The Technologies of the Self*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Helmer, J. I N.Eddington, (1973) *Urbanman: The Psychology of Urban Survival* New York, London: The Free Press
- Kondor Langer, M. (2016).Obiteljska ubojstva: obilježja počinitelja i žrtava s obzirom na spol počinitela. *Kriminalističke teme, Časopis za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije*, god XVI, br.3-4, 21-39.
- Kurt, W. (1950). *The Sociology of Georg Simmel*. The Free Press: Chicago, u: Sennett, R. (Ed.). (1972). *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century- Crofts, Educational Division, Meredith Corporation.
- Max Weber, Bürokratie, *Wirtschaft und Gesellschaft* (Tübingen: J.C.B. Mohr/ Paul Siebeck 1922), Dritter Teil, Kap. VI, S. 650-678. - preveo Mihailo Đurić, u: Đurić, M. (1987). *Sociologija Maxa Webera* (Sociološka hrestomatija). Zagreb: Naprijed.
- Michaud, Y.(2005). *Umjetnost u plinovitu stanju : ogled o trijumfu estetike*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Neidhardt, T. (1999). *Kultura stanovanja* Sarajevo: Svjetlost.
- Schütte-Lihotzky M. (1978(2000)). *Was geschieht für Frau und Kind in der neuen Siedlung*. U: Nosbisch, W. (1930). *Das Wohnungswesen der Stadt Frankfurt*. Frankfurt –am Main, prema: Bullock, N. (1978) *Housing in Frankfurt 1925 to 1930 and the New Wohnkultur*. The Architectural Review, CLXIII, 976, (June, 1978), pp. 335-342. prema: Perović, M. (2000). *Istorija moderne arhitekture: Antologija tekstova. Knjiga 2/B. Kristalizacija modernizma. Avangardni pokreti* Beograd:Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Spektar.
- Scott, J. (2006). *Sociology: The Key Concepts*. London, New York: Routledge.
- Sievers, C. i Schröder, N. (2001). *50 Klassiker Design des 20. Jahrhunderts*. München: Taschenbuch

- Simmel, G. (1903). *The Metropolis and Mental Life*. U: Sennett, R. (Ed.). (1972). *Classic Essays on the Culture of Cities*. New York: Appleton-Century- Crofts, Educational Division, Meredith Corporation.
- Šnel, R. (2008). *Leksikon savremene kulture: teme i teorije, oblici i institucije od 1945. do danas*. Beograd: Plato.
- Šuvaković, M. (2011). *Pojmovnik teorije umetnosti*. Beograd: Orion Art.
- Šuvaković, M. (2012). *Konceptualna umetnost*. Beograd: Orion Art.
- Toffler, A. (1964). *The Culture Consumers: A Study of Art and Affluence in America*. New York: St. Martin's Press.
- Vederil, R. (2005). *Kolaps kulture*. Beograd: Clio.

Podaci o autoru

prof. dr Alisabri Šabani

Fakultet za kriminalistiku, kriminologiju i sigurnosne studije Univerziteta u Sarajevu

asabani@fkn.unsa.ba